

ƏDƏBİYYATIN TƏDRİSİ METODİKASI

UOT 372.882

Günay Əziz qızı Novruzova
Naxçıvan şəhəri Ə. Ağayev adına
8№-li tam orta məktəbin direktoru

ƏDƏBİYYAT DƏRSLƏRİNDƏ DRAMATİK ƏSƏRLƏRİN MÜQAYİSƏLİ TƏHLİLİ ÜZRƏ İŞİN TƏŞKİLİ

Гюнай Азиз гызы Новрузова
директор средней городской
школы 8 № имени А. Агаева гор. Нахчывань

ОРГАНИЗАЦИЯ РАБОТЫ ПО СРАВНИТЕЛЬНОМУ АНАЛИЗУ ДРАМАТИЧЕСКИХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ НА УРОКАХ ЛИТЕРАТУРЫ

Gunay Aziz Novruzova
director of the middle
school No. 8 named after A. Agayev of Nakhchivan city

ORGANIZATION OF WORK ON COMPARATIVE ANALYSIS OF DRAMATIC WORKS IN LITERATURE CLASSES

Xülasə. Dramatik əsərlər səhnələşdirmək üçün nəzərdə tutulur, epik və lirik əsərlərdən fərqli olaraq mətn personajların replikaları və müəllif qeydləri şəklində təqdim olunur və bir qayda olaraq hadisələr obrazların danışığı və hərəkətinin vəhdəti yolu ilə canlandırılır. Dramatik əsərlərin mətni remarkalar və surətlərin danışığı olmaqla iki yerə bölünür. Əlbəttə ki, hər ikisinin məqsəd və vəzifəsi bir-birindən fərqlənir. Remarkalar müəllifin hadisələrin yeri, zamanı və personajların xarici görünüşü, davranışı haqqındakı qeydləridir. Surətlərin danışığı isə monoloq və dialoqlarda əks olunur. Epik əsərlərdə də, hətta lirik əsərlərdə də dialoq vardır, lakin dramatik əsərlərdəki dialoq öz xüsusiyyətinə görə müəyyən dərəcədə fərqlənir.

Açar sözlər: *Dramatik, tədris, təlim, şagird, müəllim*

Резюме. Драматические произведения предназначены для постановки, в отличие от эпических и лирических произведений, текст представлен в виде реплик персонажей и авторских заметок, и, как правило, события воплощаются в жизнь через единство речи и движения образов. Текст драматических произведений разделен на две части: примечания и копии. Конечно, у обоих разные цели и задачи. Реплики - это авторские заметки о месте, времени, внешности и поведении персонажей. Речь персонажей отражена в монологах и диалогах. Диалог присутствует как в эпических, так и в лирических произведениях, но диалог в драматических произведениях несколько отличается по своему характеру.

Ключевые слова: *драматическое, преподавание, обучение, ученик, учитель*

Summary. Dramatic works are intended for staging, unlike epic and lyrical works, the text is presented in the form of replicas of characters and author's notes, and as a rule, events are brought to life through the unity of speech and movement of images. The text of dramatic works is divided into two parts: remarks and copies of speech. Of course, both have different goals and objectives. Remarks are the author's notes on the place, time and appearance and behavior of the characters. The speech of the copies is reflected in monologues and dialogues. There is dialogue in both epic and lyrical works, but the dialogue in dramatic works differs to some extent in its nature.

Keywords: *Dramatic, teaching, learning, student, teacher*

Bədii əsərlərin məzmununu, ideyasını və bədii xüsusiyyətlərini öyrənmək, eyni zamanda əsərlərin, obrazların oxşar və fərqli cəhətlərini ortaya çıxarmaq üçün müqayisəli təhlil olduqca əhəmiyyətli və səmərəli üsuldur. Bu səbəbdən də günümüzdə bu üsul öz əhəmiyyətini və aktuallığını qorumaqdadır. Müqayisəli təhlil əsərin daha dərinlən mənimsənilməsinə, keçirilən mövzuların təkrar edilməsinə və şagirdlərin öyrənilən yeni bir mövzunu əvvəlki mövzularla əlaqələndirməsinə yardımçı olur.

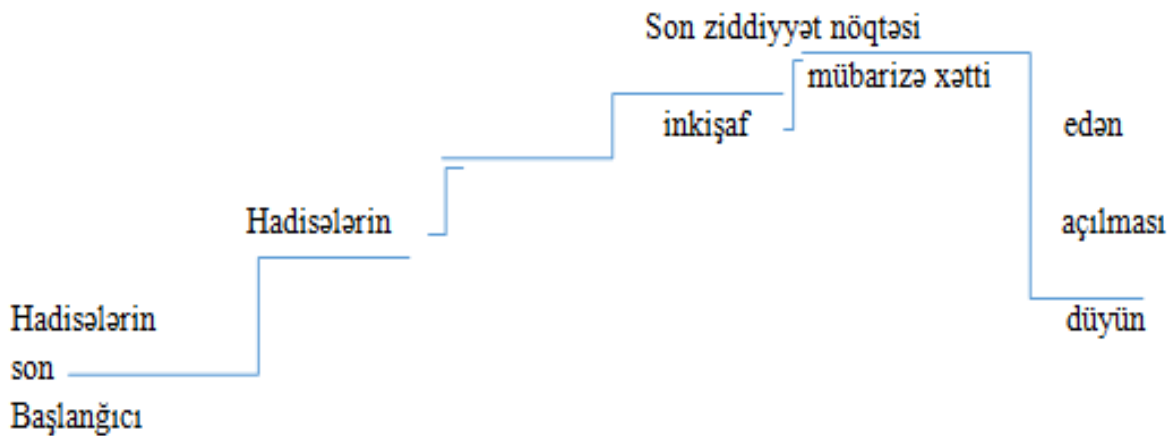
Dramatik əsərlərin təhlili zamanı isə aşağıdakı məsələlər aydınlaşdırılmalıdır:

- Dramatik əsərin mövzusu;
- Dramatik əsərin süjeti, mərhələləri;
- Əsərdəki obrazların təhlil edilməsi;
- Konfliktin müəyyənləşdirilməsi, problemin aydınlaşdırılması;
- Əsərin dili və digər bədi xüsusiyyətlərinin təhlili (dialog, monoloq, remarkalar).

Burada belə bir sual yarana bilər ki, bu əsərlərin təhlilinə nədən başlamaq lazımdır? Bu suala metodistlər müxtəlif cavablar vermişlər. Məsələn, bəziləri əsərdəki surətlərin təhlilindən, bəziləri əsərin süjetinin təhlilindən başlamaq lazım olduğunu qeyd edir. Burada əsas məsələ əsərin janr xüsusiyyətlərinin nəzərə alınmasıdır. Burada da metodistlər komediyada əsərin qəhrəmanlarının, dram və faciədə isə qoyulan problemin, konfliktin ilk növbədə təhlil olunmasını məsləhət görürlər. Digər janrlarda yazılmış əsər-

lərdə də konflikt vardır. Lakin dramatik əsərlər konflikt üzərində qurulur və əsəri təhlil edərkən şagirdlər verilən konfliktin yaşadığımız dövr üçün əhəmiyyətini də dərk etməlidirlər. Dramatik əsərlərdəki konflikt onun janrını da ortaya çıxardır. Məsələn, komediyada konflikt digərlərinə nəzərən daha az gərgindir. Bu konfliktin təhlili, onun aydınlaşdırılması obrazların təhlili ilə paralel şəkildə həyata keçirilir. Digər əsərlərdə olduğu kimi, dramatik əsərlərdə də hər bir obrazın öz yeri var. Bu əsərlərdə süjet xəttinə görə yaxın olan surətlər qruplaşdırılır. Surətlərin səciyyələndirilməsi bu əsərlərin təhlilində də əhəmiyyətli yer tutur. Qeyd etdik ki, bu əsərlər konflikt üzərində qurulur, bu o deməkdir ki, konfliktin hər iki tərəfində bir-birinə qarşı duran, bir-birilə mübarizə aparən surətlər var. Doğrudur, bəzən bir surət əsərdə bütün cəmiyyətə qarşı durur, bütün cəmiyyətlə mübarizə aparır. Hər iki variantda da bu konfliktin, mübarizənin səbəbini müqayisə yolu ilə aydınlaşdırmaq olar. Müəllim xarakteri təzad şəklində qurulan bu surətləri bir-biri ilə və ya cəmiyyətlə qarşılaşdıraraq səciyyələndirə bilər.

Dramatik əsərləri təhlil edərkən şagirdlər hadisələrin necə başladığını, necə inkişaf etdiyini, necə düyünləndiyini və düyünün necə açıldığını müəyyənləşdirməlidir. Şagirdləri istiqamətləndirmək üçün müəllim əyani vasitələrdən istifadə edə bilər, ya da hadisələrin gedişatını lövhədə qrafik çəkərək də göstərə bilər.

Dramatik əsərin təhlilində müqayisədən istifadə imkanlarına aşağıdakı dərs nümunəsi vasitəsilə nəzər salaq.

Sınıf: VIII

Mövzu: Hüseyn Cavidin "Ana" dramı (təhlil üzrə iş)

Cədvəl 3.6.

Standartlar	Təlim nəticələri
1.2.2. Obrazları nitqinə, bağlı olduqları məişət təsvirlərinə əsaslanmaqla səciyyələndirir.	Fərqli vəziyyətlərdə nitqindən çıxış etməklə obrazları səciyyələndirir.
1.2.4. Bədii nümunələrin ideya-məzmununu, süjet, kompozisiya xüsusiyyətlərini şərh edir, əsaslandırılmış münasibət bildirir.	Dramın ideya-məzmununu, süjet və kompozisiya xüsusiyyətlərini şərh edir.
2.1.1. Bədii nümunələrlə bağlı təqdimat və çıxışlarda sitatlardan, bədii təsvir və ifadə vasitələrindən istifadə edir.	Dramla bağlı təqdimat və çıxışlarında bədii təsvir və ifadə vasitələrindən istifadə edir.
2.1.2. Bədii nümunələrlə bağlı fikirlərini müqayisələr aparmaqla şərh edir.	Dramla bağlı düşüncələrini müqayisə aparmaqla şərh edir.
2.2.1. Müzakirələrdə dialoji nitq bacarığını nümayiş etdirir.	Müzakirə zamanı dialoji nitq bacarıqlarını nümayiş etdirir.

[30, s. 173]

Dərsin tipi: induktiv.

İş forması: kiçik və böyük qruplarda iş.

İş üsulu: müsahibə, müzakirə, təqdimat, müqayisə cədvəli.

İnteqrasiya: Fənlərarası: Azərbaycan dili 1.2.4; 2.2.3.

Resurslar: 8-ci sinif ədəbiyyat dərsliyi, iş vərəqləri.

Dərsin gedişi: Müəllim ev tapşırığını yoxlayaraq dərsə başlayır. Şagirdlər ev tapşırığına uyğun olaraq əsərlər bağlı təəssüratlarını yazdığı ikihissəli gündəliyi müəllimə təqdim edirlər. Təqdimatlar dinləndikdən sonra müəllim şagirdlərə tapşırıqla bağlı bir neçə sual verir və cavabları dəyərləndirir.

Motivasiya, problemin qoyulması mərhələsində müəllim dərslikdə yer alan “Düşünün” başlıqlı sual əsasında şagirdlərlə müsahibə aparır. Daha sonra müəllim şagirdlərə deyir ki, Allah insana gözləri təkəbbürlə baxmaq, əlləri qan tökmək, ürəyi pis planlar qurmaq, dili yalan danışmaq, ayaqları isə şər işlərə qaçmaq üçün verməyib. Əsərdə bu mənfi xüsusiyyətlərin çoxunu özündə əks etdirən Murad Səlmə anaya pənah gətirir. Səlmə ana tək övladının qatilini xilas edir. Siz Səlmə ananın bu hərəkətinə necə münasibət bəsləyirsiniz, ona haqq vermək olarmı? Onu buna vadar edən səbəblər nədir? Bu suallar ətrafında şagirdlər öz fikirlərini səsləndirirlər. Onlardan bəziləri Səlmə anaya haqq qazandırır, bəziləri isə tam tərsi bu hərəkəti düzgün hesab etmirlər.

Verilən cavablar əsasında tədqiqat sualı hazırlanır.

Tədqiqat sualı: “Əsərdə yer üzərində qan tökməyə çağırış və bu pis əməllərin yaratdığı faciə əks olunmuşdur. Bu faciənin qarşısını isə yalnız xeyirxah əməllər ala bilər.” fikri ilə razılaşırınsınız, sizcə bu fikri doğru hesab etmək olarmı?

Şagirdlərin bu sual ətrafında verdikləri cavablar: “Bəli, əsərdə Murad və dostları həm özlərinin, həm də Səlmənin ailəsinin faciəsinə səbəb oldu”, “Doğrudur, qan tökmək bəşəriyyətin ən böyük bəlasıdır. Səlmə ana bu bəlanın qarşısını alan xeyirxah insanların ümumiləşmiş timsalıdır.”

Tədqiqatın aparılması zamanı şagirdlər 4 qrupa bölünürlər və müəllim dərsliyin 152-ci səhifəsində yer alan “Araşdırın. Fikirləşin. Cavab verin” tapşırığındakı suallar əsasında hazırladığı iş vərəqlərini qruplara təqdim edir.

I qrupun tapşırığı:

1. Səlmə ana obrazını təhlil edin, əsərdən onun xarakterini ortaya çıxaran nümunələr seçməklə fikrinizi əsaslandırın.

2. Sizcə Səlmə ananın Allaha müraciətləri təsadüfidirmi?

3. Müəllifin Səlmə obrazına münasibətini müəyyənləşdirin. Müəllifin bu obraza münasibətilə sizin obraza münasibətiniz arasında fərq varmı? Müqayisə əsasında fikrinizi şərh edin.

II qrupun tapşırığı:

1. Qanpolad obrazının başlıca xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirin.

2. Əsərdə digər obrazlarla müqayisədə Qanpoladla Səlmə ananı birləşdirən ortaq xüsusiyyət nə idi?

III qrupun tapşırığı:

1. Orxan surətini səciyyələndirin, onun nişanlı olduğunu bilə-bilə İsmətə sevgisini etiraf etməsi və Qanpoladı öldürmək istəməsi haqqında nə düşünürsünüz?

2. Murad obrazını səciyyələndirin, Səlma ananın sözləri ona necə təsir etdi?

3. Bu iki obrazı birləşdirən və ayıran cəhətləri müqayisə əsasında qeyd edin.

IV qrupun tapşırığı:

1. Dramatik növün əsas xüsusiyyətlərini müəyyənənləşdirin.

2. Müqayisə cədvəlindən istifadə etməklə epik növlə dramatik növün fərqli xüsusiyyətlərini qeyd edin.

İnformasiyanın mübadiləsi zamanı qruplar “Ana” əsəri ilə bağlı verilən tapşırığın cavablarını sinfə təqdim edirlər.

I qrupun cavabları:

1. Səlma hər bir ana kimi övladına dərin məhəbbətlə bağlıdır. Onun yolunu gözlədiyi, ona qovuşmağı arzuladığı bir vaxtda oğlunun ölümü ilə dərin sarsılır. Övladının qatili ilə üzləşir, lakin onu ələ vermir. Çünki o başa düşür ki, qisas almaq onun kədərinə sonlandırmayacaq. Bu hərəkəti onun nə qədər müdrik, nəcib, xeyirxah və böyük ürəyə malik bir insan olduğunu göstərir.

2. O, əsərin əvvəlində də, sonunda da Allaha müraciət edir və bu müraciətlər təsadüfi deyil. Gördüyü qorxulu yuxulardan, uzun müddət oğlundan məktub gəlməməsindən nigarançılıq duyur. Allaha yalvarışlarında da oğlunun, qızı kimi sevdiyi gəlininin gələcək xoşbəxtliyini görürük. Oğlunun ölümündən sonra Allaha yalvararaq ondan dözümlü, səbir diləyir.

3. Müəllif Səlma ana obrazı ilə bəşəriyyəti sülhə səsləyir. Əsərin sonunda onun qatili sağ buraxması, ondan qisas almaması müəllifin çatdırmaq istədiyi fikri bizə ən təsirli şəkildə təsvir edir. Müəllif Səlma ananın etdiyi bu hərəkəti doğru hesab edir, ona görə ki bu hərəkətilə o, oxucuda bəşəriyyətə olan inamı artırır, yalnız və yalnız mərhəmətin, yaxşı niyyətin insan əliylə bu dünyada baş verən fəlakətlərin qarşısını alaçağını bildirir. Bizə görə də Səlma insanları, bəşəriyyəti xeyirxahlığa səsləyən obrazdır. Şər qüvvələrlə mübarizədə onun mənəvi qələbə qazanmasının səbəbi də xarakterindəki bu xüsusiyyətdir.

II qrupun cavabları:

1. Səlmanın, İsmətin və digər obrazların nitqindən Qanpoladı əsərdə mərd, igid, ailəsinə, sevdiyinə bağlı bir insan kimi tanıyırdıq. Düşmənin qarşısını kəsəndə o qorxmur, mübarizə aparır, lakin sonda həyatını itirir. Pis xislətli insanlar onun xoşbəxtliyini yarımçıq qoyur.

2. Qanpolad da anası kimi qatili bağışlayır. Ölüm ayağında belə dostlarından xahiş edir ki, qatili öldürməsinlər. Hər iki obrazın qatilin həyatını xilas etməsi onları birləşdirən əsas ortaq cəhətdir.

III qrupun cavabları:

1. Əsərdəki Orxan obrazı baş verən faciənin əsas səbəbkarıdır. İsmətə sevgi etiraf etməsi, özü haqqında dediyi sözlər, Qanpoladı öldürmək istəməsi onun nə qədər xudbin, təkəbbürlü, alçaq təbiətli, namərd bir insan olduğunu göstərir.

2. Murad da Orxanın alçaq planına razılıq verərək və günahsız bir gənci öldürərək öz xarakterini, necə namərd və duyğusuz bir insan olduğunu bizə göstərir. Səlma ananın dediyi sözlər Muradı sarsıdır. Etdiyi hərəkətin ağırlığını görməyən Murad Səlma ananın dediklərindən sonra, sanki, yuxudan oyanır, peşmanlıq duyur, hətta özünü öldürmək istəyir.

3. Hər iki obraz da bəşəriyyətin şər xislətli insanlarını təmsil edir. Onları ayıran yeganə fərq odur ki, Muradın öz səhvini dərk etməsi üçün fürsəti olur, lakin Orxan sonda həyatını itirir.

IV qrupun cavabları:

1. Dramatik əsərlər səhnəyə qoyulmaq üçün hazırlanmışdır və burada vəziyyətlərin, hərəkətlərin şifahi ifadə formaları monoloq və dialoqlardır. Bu əsərdə baş verən hadisələr bu şifahi ifadə formalarında və obrazların hərəkətlərində öz əksini tapır.

2. Epik növ dramatik növdən fərqli olaraq janr etibarilə və həcm etibarilə daha zəngin və müxtəlifdir. Burada monoloq və dialoqlar yox, müəllifin nitqi əsasdır. Epik növdə yazılan əsərlər V sinifdən, dramatik növdə yazılan əsərlər isə VIII sinifdən etibarən tədris olunur, buna səbəb onun epik növdən fərqli olaraq bütün janrlarının həcmcə böyük və mürəkkəb olması ilə əlaqədardır.

Məlumatın müzakirəsi mərhələsində şagirdlər təqdim olunan cavablar ətrafında müzakirə aparır. Bu müzakirələr onları nəticə əldə etməsinə şərait yaradır.

Nəticə, ümumiləşdirmə mərhələsində şagirdlər ortaq olaraq bu fikrə gəlirlər ki, bəşəriyyət mövcud olandan bəri xeyirlə şər bir-birilə mübarizə aparır və bu mübarizədə çox zaman günahsız, xeyirxah insanlar şər xislətli insanların qurbanına çevrilir. Ancaq bu şər xislətli insanlar sadəcə başqalarının deyil, öz həyatlarının

da məhvinə səbəb olur, buna görə də müəllif əsərdə insanları yaxşılığa səsləyir.

Yaradıcı tətbiqetmə: Səlma ana obrazını oxuduğunuz digər əsərlərdəki ana obrazları ilə müqayisə edin.

Qiymətləndirmə mərhələsində özünü qiymətləndirmədən istifadə olunur, yəni qruplar həm özlərini, həm də digər qrupları qiymətləndirir.

Cədvəl 3.7.

Qruplar	I qrup	II qrup	III qrup	IV qrup
Meyar				
Müzakirələrdə fəal iştirak edir, fikirlərini əsaslandırır.				
Obrazları verilmiş əsaslara uyğun şəkildə səciyyələndirir.				
Müqayisədən istifadə etməklə obrazlarla bağlı fikirlərini şərh edir.				
Dramatik növü epik növdən fərqləndirir.				
Ümumiləşdirmə aparır, nəticə çıxarır.				

Beləliklə, ədəbiyyat fənni kurikulumunda, eyni zamanda ədəbiyyat dərslərində şagirdlərdə ədəbi əsərlərin təhlili üzrə bacarıqları inkişaf etdirmək üçün müəyyən yol izlənilir. Ədəbiyyat dərsləkləri ədəbiyyat fənni üzrə tədris planı və proqramı əsasında hazırlanan, ədəbiyyatdan həm nəzəri, həm də praktik biliklərin sistemli şəkildə yer aldığı vəsaitdir. Dərsləklərdə şagirdləri təhlilə cəlb etmək üçün verilən sual və tapşırıqlar məzmun standartlarının reallaşdırılması, eyni zamanda fəal təlimin tətbiqi imkanları nəzərə alınaraq hazırlanmışdır. Müasir ədəbiyyat dərsləklərində şagirdləri müqayisəyə yönləndirəcək sual və tapşırıqlara geniş şəkildə yer verilmişdir.

Problemin aktuallığı. Bədii əsəri təhlil edərkən onu eyni mövzulu başqa bir əsərlə müqayisə et-

mək, əsərdəki obrazların səciyyəvi cəhətlərini müqayisədən istifadə edərək ortaya çıxarmaq, əsərin janrını başqa janrlarla müqayisəli şəkildə öyrənmək olar. Müqayisəli təhlil zamanı qarşıya çıxan bəzi problemlər də mövzu ilə bağlı tədqiqatı aktual edən səbəblərdən biridir.

Problemin elmi yeniliyi. Bu tədqiqat işində kurikulum üzrə keçirilən ədəbiyyat dərslərində bədii əsərlərin mövzu, janr, problem və sənətkarlıq məsələləri baxımından müqayisəli təhlili metodikası işlənmişdir.

Problemin praktik əhəmiyyəti. Dramatik əsərlərin müqayisəli təhlilinin əhəmiyyətini və təşkili yollarını sistemli və ümumiləşmiş şəkildə dəyərləndirdiyindən bu sahədə gələcək araşdırmalar üçün baza və ya köməkçi vasitə ola biləcək mənbə rolunda çıxış edir.

Ədəbiyyat:

1. Hüseynoğlu, S. Ədəbiyyat dərslərində yeni texnologiyalar: fəal/interaktiv təlim.- Bakı, -2009.
2. Hüseynoğlu, S. İfadəli oxunun əsasları. -Bakı, -2013.
3. Muradov, B. Orta məktəbdə ədəbi əsərlərin öyrədilməsi. -Bakı, -1992.
4. Ümumtəhsil məktəblərinin 9-cu sinfi üçün “Ədəbiyyat” fənni üzrə dərslək- Bakı, Nəşriyyatı, -2021
5. Veysova, Z. Fəal / interaktiv təlim: müəllimlər üçün vəsait. -Bakı, -2007.
6. Yusifov, F. Ədəbiyyatın tədrisi metodikası. -Bakı, 2010.

E-mail: gunaynovruzova78@gmail.com

Rəyçilər: ped.ü.fəls.dok., dos. **A.X. Hacıyev**,
ped.ü.fəls.dok., dos. **S.İ. Abbasova**

Redaksiyaya daxil olub: 02.11.2021